

یادداشت انتقادی درباره‌ی کتاب «بنیاد حق طبیعی بر اساس اصول آموزه‌ی دانش»

زهرة معماری^۱

یوهان گوتلیب فیشته (۱۷۶۲-۱۸۱۴)، فیلسوف برجسته‌ی، آلمانی حلقه‌ی واصل میان کانت و دو فیلسوف پس از خود، شلینگ و هگل، است از این‌رو، فهم چگونگی تطور تفکر از کانت به هگل و نیز فهم اندیشه هگل، بدون شناخت تفکر و فلسفه فیشته، فهم دقیقی نخواهد بود. با این حال، در کشور ما، آثار ترجمه شده مربوط به مکتب ایدئالیزم آلمان، تا چندی پیش تقریباً منحصر به آثار کانت و هگل بود و هگل فیلسوف پس از کانت شناخته می‌شد. اما چند سالی است که با هدایت برخی اساتید، دانشجویان و محققان به اهمیت فیشته بیشتر پی برده و بر ترجمه آثار او همت گماشته‌اند. سیدمسعود حسینی از پیشتازان در این عرصه است؛ ایشان با همت گذاشتن بر ترجمه‌ی آثار فیشته منابع لازم را برای آشنایی با فلسفه و اندیشه این فیلسوف، در اختیار محققان و دانشجویان قرار داده است و با این‌کار، خدمت شایانی به فرهنگ ایران‌زمین کرده است.

زبان فیشته آلمانی است اما زبان آلمانی در مناطق مختلف این کشور تفاوت‌هایی دارد و فهم آثار مکتوب در برخی از این مناطق، دشوارتر از مناطق دیگر است؛ فیشته به همین مناطق اخیر تعلق داشت، مناطقی که زبانشان بیشتر از آن‌که بتواند مطالب فلسفی را منتقل کند، برای انتقال مطالب مرتبط با صنعت مناسب بود. وی پس از نوشتن نخستین و مهم‌ترین اثر فلسفی خود با عنوان «بنیان آموزه‌ی فراگیر دانش» با انتقاد خوانندگان مواجه شد و به تدریج دریافت که بسیاری از انتقادات ناشی از همین سوء فهم است و در واقع خوانندگان، مقصود او را به درستی درنیافته‌اند. او تصریح می‌کند که سال‌های بعدی مصروف توضیح و تفهیم این کتاب شد چه به صورت مکتوب چه به صورت شفاهی. فیشته آثاری در شرح این کتاب نوشت و جلسات منظمی برای بیان مقصود خود تشکیل داد هر چند به نظر می‌رسد به توفیق کامل دست نیافت و هرگز احساس نکرد که توانسته مقصود خود را به معاصران خود منتقل کند.

او که یک فیلسوف مؤسس بود، بسیاری از اصطلاحات فلسفی را در معنای خاصی به کار می‌برد که قبلاً سابقه نداشت و در برخی موارد نیز جعل اصلاح می‌کرد؛ این موارد علاوه بر دشوار کردن فهم مطالب او، ترجمه آثار او را نیز دشوار و ارزش کار مترجم این آثار را چندبرابر می‌کند.

^۱. دانش‌آموخته دکتری فلسفه دانشگاه تهران، zomemari@yahoo.com

کتاب «بنیاد حق طبیعی بر اساس اصول آموزه‌ی دانش» نوشته یوهان گوتلیب فیشته را سیدمسعود حسینی ترجمه کرده و انتشارات ققنوس نخستین بار در سال ۱۳۹۸ آن را به چاپ رسانده است. کتاب مشتمل بر مقدمه مترجم، مقدمه مؤلف، دو بخش اصلی، دو ضمیمه، یادداشت‌های مترجم، واژه‌نامه و نمایه است.

مقدمه مترجم بر کتاب، مختصر و درعین حال بسیار مفید است. وی از بیان مطالب اضافی پرهیز کرده و هم خود را بر توضیح اصطلاحات اصلی و مهم فلسفه فیشته گذارده، و این کار به خوانندگان اثر، کمک به‌سزایی در فهم مطلب می‌کند. آثار منتشر شده از این مترجم گواه این است که او همواره توجه خاصی به جایگزینی و استفاده از واژگان فارسی دارد که قابل تقدیر است، از این‌رو، واژگانی نظیر «متعاوض» (صفحه ۳۴) بسیار ناهماهنگ به نظر می‌رسد. یادداشت‌های پایان کتاب توضیحات مترجم بر برخی مطالب است که به دلیل آشنایی وی با دیگر آثار فیشته و فلسفه کانت، به خوبی از عهده برآمده و در برخی موارد نیز به نظر می‌رسد مکمل مقدمه است. واژه‌نامه نسبتاً مفصل کتاب از دیگر محسنات آن است. اغلب واژگان مهم با معادل انگلیسی و آلمانی، هر دو، آورده شده و نشان‌دهنده‌ی کوشش مترجم در انتخاب مناسب‌ترین معادل‌های فارسی است.

فیشته در مقدمه خود بر کتاب، نخست درباره‌ی تفاوت فلسفه اصیل و واقعی با فلسفه‌ی غیر اصیل بحث می‌کند و قصد دارد با این توضیح، اصالت فلسفه‌ی خود و محتوای کتاب را اثبات کند. وی همچنین به ارتباط میان نظریه‌ی خود درباره‌ی حق و نظریه‌ی کانت در این‌باره می‌پردازد و آراء خود را با آنچه کانت در کتاب «صلح جاوید» بیان کرده مقایسه می‌کند. او تصریح می‌کند که پس از نوشتن دیدگاه خود درباره‌ی حق، به کتاب کانت «صلح جاوید» دست یافته و از دیدگاه او آگاه شده، اما بسیار خرسند است که دیدگاه این دو بسیار به هم نزدیک است.

روش او تا حدی، یادآور روش اسپینوزا در کتاب اخلاق است. بخش اول کتاب دارای سه فصل است. روش فیشته در بیان مطالب، به طور کلی این‌گونه است که با بیان قضیه‌ای آغاز می‌شود و سپس برهان‌هایی در نسبت با قضیه آورده می‌شود و در پایان نتایج مطرح می‌گردد.

عنوان فصل نخست «استنتاج مفهوم حق» است. فیشته در این قسمت، به طور مستدل نخست اثبات می‌کند انسان موجودی آزاد است و همین آزادی شرط امکان فرانهمی خود و نیز فرانهمی جهان حسی است مطالب گام به گام پیش می‌رود در حالی که پیوند بسیار عمیقی با کتاب «بنیان آموزه فراگیر دانش» دارد. فصل دوم این بخش درباره‌ی چگونگی کاربردی بودن مفهوم حق بحث می‌کند و فصل پایانی نیز در بیان این مطلب است که چگونه حقوق انسانی و اجتماعی زنجیروار به هم پیوسته است. مطالب مورد بحث در کتاب، مسائل مهم زندگی انسان‌ها در هر دورانی است به همین دلیل خواننده می‌تواند با همدلی کامل با کتاب پیش رود.

بخش دوم درباره حق طبیعی بحث می‌کند و آن را در پیوند با مباحث حقوق سیاسی، حق شهروندی، قوانین مدنی و اساسی تبیین می‌کند. در دو ضمیمه کتاب، مباحث جزئی‌تر می‌شود در ضمیمه نخست، درباره ازدواج، حقوق زن و مرد از یک سو، و حقوق والدین و فرزندان از سوی دیگر مباحث بسیار جالب، عمیق و دقیقی مطرح می‌شود و در ضمیمه دوم با چشم‌اندازی گسترده‌تر مباحث مربوط به ملل و نسبت میان آن‌ها بیان می‌گردد. نبوغ این متفکر به عمیق بودن اندیشه‌ی او کمک می‌کند، وی هر مطلبی را به طور کامل و موشکافانه بررسی و اثبات می‌کند. البته از آن‌جا که پیشگام در به‌کارگیری روش دیالکتیک و پرداختن به برخی مباحث مبتلابه انسان و جامعه به شکلی پیشرو است، فضا برای فیلسوفان بعدی وجود دارد تا راه و روش او را به کمال برسانند.

کتاب دارای استانداردهای لازم نشر است از طراحی مناسب جلد تا رعایت موارد مربوط به ویرایش صوری و فنی، محتوایی و صفحه‌آرایی و از سوی دیگر پس از انتشار آراء فلسفی فیشته در بحث شناخت و مسائل اساسی مابعدالطبیعی، انتشار این اثر که مربوط به فلسفه عملی و سیاسی اوست بسیار لازم و به‌جا به نظر می‌رسد. برای علاقه‌مندان به مباحث فلسفی و به‌ویژه فلسفه آلمانی، جایگاه این اثر در میان مجموعه‌ی منابعی که خواندن و تأمل درباره آن‌ها ضرورت دارد، قابل اغماض نیست و اهل تأمل خود را از مطالعه این اثر ارزشمند، بی‌نیاز نمی‌بینند.